Секція І

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО УСПІШНОЇ ПРАКТИКИ

Євсєєва Галина Петрівна,
докторка наук з державного управління, проректорка з навчально-виховної роботи Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
м. Дніпро, Україна

ПАРАДИГМА ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Дистанційне навчання в умовах воєнного стану вирішує багато викликів, яких зазнала вища освіта в Україні. Разом з тим, дистанційне навчання потребує об'єднання зусиль науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти для досягнення потрібних результатів навчання.

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року через повномасштабну збройну агресію спричинило значні виклики для системи вищої освіти України. Перехід на дистанційне навчання дав змогу відновити освітній процес у 2022 році та розпочати і провести навчальний рік 2022/2023 у складних умовах воєнного стану.

Дистанційна форма здобуття вищої освіти забезпечувала і нині забезпечує можливості для здобувачів вищої освіти продовжувати здобувати освіту в Україні незалежно від їх місця перебування, зокрема й закордоном, відповідно до державних гарантій згідно зі ст. 56 Закону України «Про освіту» [3].

Актуальність порушуваної проблеми лежить у площині якості освіти, що нині є однією з найгарячіших проблем в освіті, і зокрема у вищій.

Якість освіти – багатовимірна, багатоаспектна. Однозначне визначення всіх складових якості освіти неможливе через її багатофакторність і стохастичність (імовірнісність характеру). Як зазначає В. В. Бойченко, якість освіти відбиває «процесуальні і результативні, соціальні та особистісні, економічні та технічні, історичні та етнокультурні, гуманітарні і логіко-наукові, змістовно-програмні та організаційно-методичні, стандартні і технологічні, кадрові, управлінські та інші аспекти освіти» [1]. Дослідники як основні компоненти якості освіти розглядають якість освітнього середовища (освітніх програм, матеріально-технічного забезпечення, інформаційно-освітнього середовища, професорсько-викладацького складу, студентів та абітурієнтів), а також якість освітнього процесу (педагогічної, науково-педагогічної та управлінської діяльності). Особливе місце в цьому переліку посідає якість навчального матеріалу, не в сенсі змісту, бо зміст визначає освітня програма,

а в сенсі якісного «подання» цього матеріалу, що в умовах дистанційної освіти має величезне, а можливо, навіть і вирішальне значення.

Якість навчального матеріалу та якість його «подання» тісно пов'язані з основними дидактичними принципами педагогіки вищої школи. Поняття «принцип» походить від латинського «principium» – початок, основа. За своїм походженням принципи навчання (дидактичні принципи) є теоретичним узагальненням педагогічної практики, постають з досвіду практичної діяльності і, отже, мають об'єктивний характер.

Принципи навчання завжди відображають залежності між об'єктивними закономірностями навчального процесу і цілями, які стоять у навчанні. Іншими словами, це методичне вираження пізнаних законів і закономірностей, знання про цілі, сутність, зміст, структуру навчання, виражене у формі, що дає змогу використовувати їх як регулятивні норми педагогічної практики. Цій проблемі приділялася велика увага на всіх етапах становлення освіти. (Я. Коменський, І. Песталоцці, І. Гербарт, А. Дістервег, К. Ушинський та ін.).

У сучасній дидактиці принципи навчання розглядаються як рекомендації, спрямовуючи педагогічну діяльність і навчальний процес у цілому в ефективне русло, як способи досягнення педагогічних цілей з урахуванням закономірностей та особливостей навчального процесу. А в умовах дистанційного навчання це вкрай важливо.

Принцип – це система вихідних теоретичних положень, керівних ідей і основних вимог до проєктування цілісного освітнього процесу, що випливають із установлених психолого-педагогічною наукою закономірностей, реалізуючись у цілі, зміст, педагогічні технології, діяльність викладачів і діяльність студентів.

Дидактичні принципи – це основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до його загальних цілей і закономірностей. У принципах навчання виражаються нормативні основи навчання, в його конкретно-історичному вигляді (М. А. Данилов). Побутуючи як категорії дидактики, принципи навчання характеризують способи використання законів і закономірностей відповідно до намічених цілей навчання.

Дидактика вищої школи спирається здебільшого на десять загальнодидактичних принципів навчання: ***науковості, системності і послідовності, доступності, зв'язку теорій з практикою, свідомості і активності навчання, наочності («золоте правило» дидактики), міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності, гуманізму***. Усі ці принципи навчання взаємопов'язані і взаємозалежні, доповнюють і зумовлюють один одного. У практиці навчання вони знаходять застосування у вигляді правил, методів і форм організації та проведення навчальної роботи.

Принцип науковості. Суть цього принципу полягає в тому, що всі

навчальні відомості повинні перебувати в повній відповідності з передовою сучасною наукою, тобто всі факти, знання, положення і закони, що вивчаються студентами, повинні бути науково правильними. Цим вимогам мають відповідати спосіб обґрунтування положень і законів, формування понять у процесі навчання. Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і застосування в навчанні методів, близьких до тих, якими послуговується певна наука. Навчальний процес вищої школи динамічний, тому передбачає врахування не лише стану розвитку науки і техніки, а й усіх особливостей і тенденцій розвитку сучасного суспільства й освіти в цілому.

Важливим є й те, що процес викладання у вищому навчальному закладі спрямований на професіоналізацію, яка полягає в єдності наукових досліджень і навчальної діяльності. Проблематика досліджень кафедр відповідає профілю підготовки спеціаліста. Майбутній спеціаліст за час навчання в закладі вищої освіти повинен бачити перспективи розвитку науки, яку вивчає. Науково-дослідна робота сприяє вдосконаленню всього навчального процесу, підвищує кваліфікацію професорсько-викладацького складу, майстерність науковців і педагогів. А відтак ефективність викладацької діяльності вченого-педагога визначається дослідницькою роботою викладача, умінням своєю творчістю захопити студентів. Залучаючи у такий спосіб студентів до науки, він формує у них допитливість і прагнення до знань. За таких умов студенти охоче беруть участь в обговоренні наукових проблем, які організовують кафедри, є слухачами й учасниками наукових конференцій.

Принцип системності і послідовності. Він зорієнтований на системне і послідовне викладання і вивчення навчального матеріалу. Принцип систематичності і послідовності відбиває логіку навчальної дисципліни. Так, систематичність означає, що засвоєння студентами нової множинності фактів, понять, суджень проводиться відповідно до логічного зв’язку і раціональної послідовності [5]. Принцип систематичності спирається на важливу характеристику розуму – системність мислення. У навчальному процесі систематичність і послідовність виявляються у встановленні доцільних міжпредметних зв’язків, зв’язків теоретичного і практичного навчання, а також зв’язків між окремими темами й розділами кожного предмета професійно-технічного циклу.

Послідовне розміщення матеріалу – необхідна умова систематичності. Одним з найдавніших підходів до реалізації послідовності є виконання відомого впродовж багатьох століть правила навчання – від легшого до важкого, від близького до далекого, від простого до складного, від невідомого до відомого. Кожна система характеризується певною послідовністю розміщення матеріалу, і порівняльний аналіз різних систем викладу того самого навчального матеріалу зводиться до зіставлення відповідних послідовностей розміщення матеріалу та ідей, покладених у їх основу.

Йдеться про постійну роботу над собою як студента, так і викладача, фіксування уваги студента на вузлових питаннях, логічний перехід від засвоєного матеріалу до нового тощо. Залежно від змісту роботи, її цілей викладач застосовує певну систему методів навчання, ведучи студентів від простого відтворення до самостійних творчих дій з вивченим матеріалом. Навчальний матеріал має бути вибудуваний на системі взаємозв'язків елементів світу, який оточує студента.

Принцип доступності. Успішність та ефективність навчання визначаються відповідністю його змісту, форм і методів віковим особливостям студентів, їх можливостям. Реалізація цього принципу передбачає дотримання правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого, а також врахування рівня розвитку студентів, їх індивідуальних особливостей. Він вимагає також визначення норм витрат часу і праці, рівня напруження і культури розумової та фізичної праці студентів. У навчальному процесі недопустимі як перенавантаження, так і недовантаження студентів, що передбачено освітніми стандартами і рівнями навчання, тобто йдеться про диференціацію навчально-виховного процесу. Здійснення доступності навчання зв'язано з врахуванням індивідуальних можливостей студентів. наприклад, студенти зі слабкою пам'яттю потребують спонукання до більш часткового відтворення знань, до повторення пройденого матеріалу. Доступність не означає навмисного полегшення навчання. Плідна навчальна робота не може проходити без високої розумової напруженості студентів, без прагнення до перемагання труднощів. Відомий педагог К. Ушинський писав, що мріяти легко і приємно, а мислити, міркувати – важко. Він попереджав про небезпеку легкої, або, як він називав «потішної» педагогіки, яка руйнує характер людини в самому зародкові, говорив, що навчання повинно потребувати від учнів уміння серйозно трудитися [6]. Надзвичайно легке навчання, яке не потребує від студентів розумової напруги, гальмує їх просування уперед, викликає втрату інтересу до навчання. Через те перехід до примітивізму недопустимий!

З іншого боку, непосильні труднощі в навчальній роботі можуть спричинити розчарування, втрати впевненості у своїх силах.

Принцип зв'язку навчання з життям. Цей принцип спирається на низку філософських, педагогічних та психологічних положень, які відіграють роль закономірних основ: ефективність і якість навчання перевіряються, підтверджуються і направляється практикою; практика – критерій істини, джерело пізнавальної діяльності і застосування результатів навчання. Принцип ґрунтується на об'єктивних зв'язках науки і виробництва, теорії і практики. Теоретичні знання є основою сучасної продуктивної праці, яка конкретизує їх, сприяє міцному, свідомому засвоєнню. Реалізацію цього принципу забезпечують використання на заняттях життєвого досвіду студентів, застосування набутих знань у практичній діяльності, розкриття практичної

значущості знань тощо. Традиційними шляхами зв'язку теорії з практикою є різноманітні екскурсії, виконання студентами лабораторних і практичних робіт, організація різних спостережень за конкретними об'єктами і явищами.

Принцип свідомості і активності. Цей принцип визначає головне спрямування пізнавальної діяльності студентів та управління нею. Свідомому засвоєнню знань сприяють роз'яснення мети і завдань навчального предмета, значення його для подолання життєвих проблем і для перспектив студента; використання у процесі навчання мислетворчих операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції); позитивні емоції і мотиви навчання; належний контроль і самоконтроль. Спонукає до усвідомленого і активного навчання мотивація не лише навчальної дисципліни (для чого вона потрібна у практиці життя чи професійної реалізації, а й кожної теми – де студент зможе застосувати ці знання). Активізують пізнавальну діяльність позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу, тісний зв'язок навчання з життям, використання на практиці засвоєного матеріалу, проблемне навчання, диференційований підхід, використання ТЗН.

Принцип наочності («золоте правило» дидактики). Коріння принципу наочності знаходимо в народній педагогіці, підтвердженням чого є такі вислови: «Краще раз побачити, ніж сто разів почути», «Бурчання наскучить, приклад научить», «Приклад кращий за правило» та ін. Наукове обґрунтування принципу наочності, а точніше, спроба його формулювання належить основоположнику наукової педагогіки, великому чеському педагогу Я. Коменському. Цей принцип він сформулював як правило, назване ним же «золотим», яке пізніше стало відомим як «золоте правило дидактики»: «Тому нехай буде для учнів золотим правилом: усе, що тільки можна, пропонувати для сприймання відчуттями, а саме: видиме − для сприймання зором, чутне − слухом, запахи − нюхом, що підлягає смаку − смаком, доступне дотику − дотиком. Якщо які-небудь предмети відразу можна сприйняти декількома відчуттями, нехай вони відразу охоплюються декількома відчуттями». Як далі пише Я. Коменський, «усі стіни навчальних кімнат і всередині, і ззовні повинні бути заповнені картинами, надписами, рельєфами так, щоб куди не глянув учень, він скрізь бачив предмет. Щодо цього цілком справедливе положення «Краще надлишок, ніж нестача» [2].

Цей принцип ґрунтовно розроблено в дидактиці середньої школи і широко застосовується в педагогічному процесі вищої школи. Дотримання його сприяє свідомому, активному сприйманню, осмисленню і засвоєнню матеріалу, виховує спостережливість, формує новий соціальний досвід, удосконалює потенційні психофізичні можливості студентів. Як стверджує дослідник С. Шемендюк, пропускна здатність зорового каналу сприйняття інформації є набагато вищою за пропускну здатність слухового каналу (приблизно в 7,5 разів). Це пояснюється тим, що з 4 млн нервових закінчень (волокон), які передають інформацію в людському організмі, близько 2 млн

припадає на зір і лише 60 тис. – на слух. Око здатне сприймати мільйони біт інформації за секунду, вухо – тільки десятки тисяч. Абсолютно очевидно, що візуальна форма подання інформації є набагато продуктивнішою [7]. Значна частина мозку та енергії людини задіяні саме в перетворенні зорових сигналів, через те застосовування наочних засобів у навчанні дає змогу швидше сприймати і засвоювати інформацію. Застосування сучасних наочних засобів створює умови, потрібні для мислення та запам'ятовування, оскільки вони сприяють систематизації матеріалу через створення опорних сигналів. Особливістю наочних методів навчання є те, що вони обов'язково припускають так чи так поєднання їх із словесними методами. Тісний взаємозв'язок слова і наочності випливає з того, що діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності припускає застосування в єдності живого споглядання, абстрактного мислення і практики. Це полегшить не лише роботу викладача, а й дасть змогу студентам швидше засвоювати отриману інформацію. А це актуально в наш час, оскільки обсяг інформації, яку отримує студент, щороку через стрімкий розвиток науки та технологій невпинно зростає. Та й в умовах дистанційної освіти – це надважливий принцип для успішного і якісного засвоєння знань.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Основною ознакою міцності знань є свідоме й ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей, правил, глибоке розуміння істотних характеристик предметів та явищ, зв'язків між ними і всередині них. Реалізація цього принципу передбачає повторення навчального матеріалу за розділами і структурними частинами, запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з вивченим, виокремлення під час повторення основних ідей, застосування в процесі повторення різноманітних методик, форм і підходів, вправ, самостійної роботи щодо творчого застосування знань тощо.

Збільшуваний обсяг інформації, розвиток наукових галузей потребують ретельного відбору відомостей, які підлягають міцному запам'ятовуванню, і спеціальної орієнтації викладачами студентів на таке запам'ятовування.

Принцип міцності тісно пов'язаний з важливою для вищої школи вимогою – забезпеченням надійності навчання як імовірності того, що спеціаліст після закінчення вищої школи творчо, ініціативно виконуватиме свої професійні функції і продовжуватиме навчатися.

Принцип індивідуального підходу. Суспільство складають людські індивіди, а тому засвоєння і розвиток узагальненого людського досвіду кожним конкретним індивідом – це індивідуальне акумулювання ним цього досвіду і на цій основі розвиток його творчих, людських сил. Вічна дилема людства – передавання, засвоєння і розвиток суспільного узагальненого досвіду (до слова, вона актуальна стільки, скільки живе саме людство). Через це принцип індивідуального підходу є вкрай важливим у сучасних умовах. Він дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному студентові оволодівати навчальним матеріалом по-своєму, зважаючи на рівень розвитку знань і вмінь,

пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, волі, працездатності. Індивідуалізація змісту освіти в сучасних умовах відіграє провідну роль. Більшість науковців, які досліджують дидактику вищої школи, радять підбирати навчальний матеріал з урахуванням інтересів і потреб студентів. Великого значення надаючи діалогу між викладачем та студентом, що дає змогу встановити теплі, дружні стосунки та познайомитися із здібностями, нахилами, душевними настроями кожного, науковці виокремлюють потрібність й актуальність індивідуального підходу в умовах дистанційної освіти [5].

Викладач організовує навчальний процес так, щоб зацікавити, надає потрібну допомогу, зберігаючи максимум самостійності студента. Під час спілкування з педагогом студенти діляться враженнями, навчаються вільно висловлювати свої погляди, мають право на власну думку. Результатом є зміцнення почуття успіху, радості від самостійності. Результати навчання будуть значно кращими, якщо виявити та врахувати здібності студентів та спиратися на них. З цією метою важливо на початку розгортання навчального курсу дати завдання на «створення команди». Це дасть змогу викладачеві побачити кожного учасника навчального процесу. Знання темпераменту та характеру особистості дасть змогу встановити добрі стосунки з кожним, що теж сприятиме успішності. Знаючи мотивацію, ураховуючи емоційний та психічний стан кожного, можна краще зрозуміти студента та ефективно вирішувати проблеми, що постають під час навчання. Раціональний добір методів та засобів впливу, заснований на індивідуальних особливостях, збільшить пізнавальний інтерес студентів, їх активність, самостійність у пошуку рішень для поставлених завдань та забезпечить результативність навчання.

Принцип емоційності. У процесі пізнавальної діяльності в студентів виникають певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань або перешкоджати йому. Викладач, реалізовуючи цей принцип, має впливати на формування емоцій, які активізують навчально-пізнавальну діяльність, і запобігати появі тих, які негативно позначаються на ній. Цього можна досягти шляхом логічного, жвавого викладання дисципліни, наведення цікавих прикладів, використання різноманітної наочності тощо. Одним з найсучасніших способів реалізації цього принципу є сторітелінг.

Сторітелінг – це мистецтво розповідати історії, найпотужніший інструмент для викладача, адже історії – це найпоширеніша форма передачі інформації. Сучасна молодь звикла сприймати інформацію у формі історій. Така інформація конкретна, а не абстрактна, вона взята з життя і може перетинатися з їхнім особистим досвідом. Завдяки цьому студенти краще малюють інформацію у своїй уяві та краще запам’ятовують.

Сторітелінг як інструмент навчання полягає в максимальному використанні історій, адже вони краще і легше запам’ятовуються, ніж правила чи теореми. Наприклад, для того, щоб вивчити послідовність кольорів у веселці (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий), варто

запам'ятати невелику фразу-історію, де перша літера кожного слова буде першою літерою кольору: Чапля Осінь Жде Завзято, Буде Сани Фарбувати.

Неабияку роль у реалізації принципу емоційності відіграє особистість викладача. Професія педагога висуває серйозні вимоги до емоційної сторони його особистості. Це робота серця і нервів, де потрібне буквально щоденне і щогодинне витрачання величезних душевних сил. Емоційне напруження особливо яскраво проявляється в молодих викладачів. Характер міжособистісних взаємин, які формуються у системі «студент – викладач», потрібно розглядати як один із критеріїв оцінки емоційної культури педагога, рівня усвідомленості, адекватності й дієвості його психологічних знань. На нашу думку, емоційно-позитивна атмосфера в аудиторії (у віртуальній аудиторії за умови дистанційного навчання) створюється такими педагогічними засобами: доброзичливим ставленням до студентів, тактовним звертанням до них, урахуванням їх індивідуальних особливостей, умотивованістю оцінних суджень, адекватною реакцією на поведінку групи.

Василь Сухомлинський зазначав, що прояв емоційної культури вчителя залежить від його особистісних якостей, які здатні забезпечити досягнення високих результатів у педагогічній діяльності, стосунках та спілкуванні з вихованцями. Такими позитивними морально-психологічними якостями педагога, які в поєднанні з педагогічною майстерністю забезпечують йому високий авторитет і становлять складову педагогічної культури, є тактовність, чуйність, доброта, чесність, справедливість тощо [4].

Принцип гуманізму – основоположний принцип права, який визнає саму цінність людини, її гідність, право на щастя, виявлення своїх здібностей. Його застосування є критерієм прогресивності соціальних інститутів. Реалізація цього принципу лежить у площині позитивної (успішної) взаємодія між суб'єктами навчально-виховного процесу встановлюється за бажання і прагнення обох сторін. Потрібно, щоб викладачі володіли демократичним стилем діяльності; з повагою, принципово і вимогливо ставилися до студентів; розвивали їх активність, ініціативу і самостійність; проявляли емпатію, розуміли внутрішній світ студентів; надавали студентам потрібну педагогічну підтримку. Навзаєм студенти повинні активно і зацікавлено ставитися до навчального процесу; брати участь у дискусіях, розв'язанні проблемних ситуацій, виконувати завдання і досліди; професійно виконувати завдання під час виробничої практики.

Безумовно цими десятьма принципами не вичерпується дидактика вищої школи, оскільки, як ми зазначили вище, дидактичні принципи є теоретичним узагальненням педагогічної практики і постають з досвіду практичної діяльності, а навчальний процес у вищих навчальних закладах характеризується певними особливостями: орієнтація на вивчення не основ наук, а самої науки в розвитку, що сприяє зближенню самостійної роботи студентів з науково-дослідною роботою викладача; поєднання в діяльності викладача навчального і наукового,

бо науково-педагогічний працівник навчає і водночас є дослідником у своїй галузі знань.

У цьому аспекті варто пам'ятати, що кожен студент є неповторною особистістю зі своїми здібностями і можливостями. Це вимагає від викладача усвідомлення того, що кожна людина в чомусь обдарована. Завдання викладачів – розкрити творчі сили молодих людей, знайти серед них талановитих і розвивати їхні здібності. З огляду на особисті можливості кожного студента працюють передбачені навчальним планом курси за вибором, різноманітні спецкурси, спецсемінари тощо.

Дидактичні принципи навчання у вищій школі тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, жоден з них не може бути застосований без урахування інших, через те викладач у процесі навчання повинен керуватися всіма принципами.

Література

1. Дидактичні системи у вищій освіті: навч. посіб. / Авт.-упоряд. В. В. Бойченко. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. 121 с.
2. Коменський Я. Вибрані педагогічні твори / Під ред. А. А. Красновського. Київ: Рад. школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика. 248 с.
3. Про освіту. Закон України. Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 28.05.2023. URL: https://rb.gy/51wjb
4. Сухомлинський В. О. Особа вчителя, педагогічний колектив і колектив вихованців. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т.* Київ: Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 588–613.
5. Тамаркіна О. Л. Індивідуальний підхід до навчання в сучасній вищій школі. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Психологія і педагогіка: актуальні питання»* (м. Харків, 12–13 квітня 2019 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2019. С. 13–15.
6. Ушинський К. Д. Твори: в 6 т. Київ: Рад. школа, 1952. Т. 1. Теоретичні проблеми виховання і освіти. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. 488 с.
7. Шемендюк С. В. Психолого-педагогічні аспекти комунікації в навчальному процесі у контексті використання сучасних засобів наочності. URL: http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=15006&chapter=1